

คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑: การแปลและศึกษาวิเคราะห์

The Sārathaamanjusā Aṅgutaraṭīkā Part 1:

A Translation and Analytical Study

พระเทพกิตติเวที (เจ้า ปุณฺณชโย/ไชยตาล)

Phra Tepkittiwethi (Chaum Puññajayo/Chaitarl)^๑

Received: March 02, 2020

Revised: May 21, 2020

Accepted: May 22, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑: การแปลและศึกษาวิเคราะห์ มีวัตถุประสงค์คือ (๑) เพื่อแปลคัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย และ (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ ในด้านโครงสร้าง เนื้อหา รูปแบบและสำนวนภาษา หลักอรรถาธิบาย และคุณค่าของคัมภีร์ที่มีต่อการชำระไว้และเผยแผ่พระสัทธรรมของพระพุทธศาสนา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ เป็นคัมภีร์ฎีกาอธิบายเนื้อหาคัมภีร์อรรถกถา มโนรลปุรณิ อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต จัดเป็นอังคุตตรอนิวกฎีกา มีรูปแบบการรจนาแบบสังวรรณนาโดยเรียบเรียงเนื้อหา ๓ แบบคือ (๑) แบบร้อยกรอง (ปจฺจ) (๒) แบบร้อยแก้ว (คจฺจ) (๓) แบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง (วิมจฺจ) ทั้งนี้ ใช้หลักอรรถาธิบายและอรรถาธิบายธรรมะในพระสูตรให้มีความสละสลวยมากขึ้น ทำให้คัมภีร์มีคุณค่าใน ๓ ประการคือ (๑) เป็นอรรถาธิบายเนื้อหาสาระแห่งพระสูตรให้เข้าใจได้อย่างถูกต้อง (๒) เป็นเครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าธรรมะของภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา (๓) ทำหน้าที่เผยแผ่และชำระไว้ซึ่งพระสัทธรรมในฐานะพระธรรมกถึกผู้กล่าวธรรม สืบต่อไป

คำสำคัญ : คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑, เนื้อหา, คุณค่า

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhist studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Thailand Email: kittiwethi@gmail.com หมายเลขโทรศัพท์: 081-496-6851



Abstract

This research entitled “The Sāratthamañjūsā Aṅgutaratikā Part 1: Translation and Analytical Study” is aimed to : 1) translate the Sāratthamañjūsā Aṅgutaratikā Part 1 from Pali into Thai language, and 2) conduct analytical study in terms of structure, content, language use and pattern, embellishment, and its value towards preservation and dissemination of Dhamma of Buddhism. This is a qualitative research. The research reveals that the Sāratthamañjūsā Aṅguttaratika Part 1, considered as Aṅguttara apinavatika, is the Sub-commentary elaborating on the Commentary namely Aṅguttaranikāyatthakathā (Manorathapūraṇī) Ekanipata. It was written in three patterns: (1) verse (Pacca), (2) prose (Kaccha), and (3) mixture of verse and prose (Vimissa), with the use of sound and meaning embellishment to enhance explicitness of Dhamma in Sutta. It has, therefore, values in 3 aspects: 1) as description to explain Dhamma in Suttantapitaka for right understanding, 2) as a tool for Buddhist monks to study Dhamma, and 3) performing duties, considered a Buddhist preacher, to maintain and disseminate Dhamma in the long run.

Keywords: Sāratthamañjūsā Aṅgutaratikā, Content, Values



๑. บทนำ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พรรษา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว^๒ จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า พระปริยัติสัทธรรม ในบรรดาพระสัทธรรมทั้ง ๓ อันประกอบด้วยพระปริยัติสัทธรรม พระปฏิบัติสัทธรรม และพระปฏิเวธสัทธรรมนั้น^๓ พระปริยัติสัทธรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสัทธรรมและพระปฏิเวธสัทธรรม ก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสัทธรรมจึงเป็นรากฐานของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬี หรือ พระบาลี^๔

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์เป็นเวลา ๔๕ พรรษา สมัยที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระองค์เสด็จไปแสดงธรรมในที่ไหน หรือบัญญัติพระวินัยข้อใดไว้ พระสาวกที่ได้นับและรับรู้เหตุการณ์นั้นก็จะจำคำสอนเหล่านั้น แล้วนำมาถ่ายทอดสืบต่อกันด้วยมุขปาฐะ ดังนั้น สมัยพุทธกาลจึงยังไม่มีคำว่า พระไตรปิฎก หลักคำสอนในสมัยพุทธกาลมีชื่อเรียกต่างกันไปตามยุค ในยุคต้นเรียกว่า “พรหมจรรย์” ดังเช่นการส่งพระอรหันตสาวกไปเผยแผ่พระศาสนาเป็นครั้งแรก^๕ หรือการประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา^๖ ในยุคต่อมาเมื่อหลักคำสอนเพิ่มมากขึ้น หลักคำสอนมีชื่อเรียกว่า “นวังศตถุสาสน์”^๗ และในปัจจุบันหลักคำสอนมีชื่อเรียกว่า ธรรมวินัย^๘ หลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ได้รับสังคายนาเป็นหมวดหมู่ ๓ หมวดที่เรียกว่าไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก^๙ ส่วนใหญ่หลักธรรมเหล่านี้เป็นพระพุทธพจน์โดยตรง แต่ก็มีหลักธรรมบางอย่างเป็นถ้อยคำสาวกภาษิต เทวตาภาษิต และอัสสิภาษิต ซึ่งเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเห็นชอบ พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์หลักของ

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๓ ม.อ. (ไทย) ๓/๑๔๗, ๕๒๓, อ.อ. (ไทย) ๓/๓๙๑.

^๔ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, **พระไตรปิฎก บาลี-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๕๒), นิทานกถา ของมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.

^๕ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๖ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๙/๒๖.

^๗ อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๕/๑๖๗, อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๕๓.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๗, ที.ม. (ไทย) ๑/๑๖, อ.ป. (ไทย) ๑/๑๙.

พระพุทธศาสนา เป็นฐานขั้นต้นที่ใช้บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกสำคัญบางรูป รวบรวมคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่ชัดเจนกับตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของต่างๆไว้^{๑๐} หลักคำสอนต่างๆของพระพุทธศาสนาได้ประมวลลงไว้ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก ประมวลพระพุทธรูปที่พระวินัยอันเป็นพุทธบัญญัติ พระสุตตันตปิฎกประมวลพระพุทธรูปที่เกี่ยวกับเทศนาธรรม ซึ่งประกอบด้วย เนื้อหาสาระ บุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ และพระอภิธรรมปิฎกประมวลพระพุทธรูปที่เกี่ยวกับปรมัตถธรรมและคำอธิบายที่ไม่เกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่

พระไตรปิฎกมีความลุ่มลึกทั้งทางด้านหลักภาษาและหลักธรรม เพราะภาษาบาลีเป็นภาษาเก่า มีรากศัพท์ซับซ้อน พระพุทธองค์จึงตรัสอธิบายหลักธรรมบางอย่างไว้ด้วยพระองค์เอง โดยปรากฏชื่อว่า ปกิณณกเทศนา นอกจากนั้น พระสาวกบางรูป มีพระสารีบุตร พระอานนท์ พระมหากัจจายนะ ก็อธิบายขยายความหลักธรรมบางอย่างไว้เช่นเดียวกัน คำอธิบายที่จารึก ปกิณณกเทศนาและสาวกภาษาสันสกฤตมีชื่อว่า มหาอรรถกถา ได้รับสังคายนา ในปฐมสังคายนา ต่อมาเมื่อพระมหินทเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีปหลังการสังคายนา ครั้งที่ ๓ ท่านได้นำพระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาไปสู่เกาะลังกา ได้แปลพระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาเป็นภาษาสิงหลเพื่อให้กุลบุตรชาวสิงหลศึกษาโดยสะดวก ครั้นเวลาผ่านไปช้านาน คัมภีร์มหาอรรถกถาฉบับบาลีได้สาบสูญไป จนเมื่อพระพุทธโฆสาจารย์ได้เดินทางไปลังกาทวีปในสมัยพระเจ้ามหายาน (พ.ศ. ๙๕๓-๙๗๕) จึงได้แปลคัมภีร์มหาอรรถกถามาเป็นภาษาบาลี เพื่อให้กุลบุตรผู้รู้ภาษาบาลีในประเทศต่างๆ ได้ใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎก^{๑๑} ภายหลังต่อมาพระอรรถกถาจารย์รูปอื่นก็ดำเนินรอยตามพระพุทธโฆสาจารย์ มาจนถึงยุคปัจจุบัน คัมภีร์อรรถกถาที่ปริวรรตจากภาษาสิงหลจึงมีอยู่อย่างครบถ้วน คัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ชื่อว่า สังคหฎฐกถา คือ อรรถาธิบายประมวลความ เพราะประมวลเนื้อหาสาระจากคัมภีร์มหาอรรถกถาแล้วนำมาเรียบเรียงใหม่นั้นเอง^{๑๒}

คัมภีร์สำคัญอีกประเภทหนึ่งที่ใช้อธิบายคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า คัมภีร์ฎีกา ส่วนใหญ่ คัมภีร์ดังกล่าวมักเน้นการอธิบายรูปศัพท์ และความหมายที่พบในคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลักโดยไม่กล่าวถึงหลักธรรมมากนัก ยกเว้นคัมภีร์มูลฎีกาที่อธิบายพระอภิธรรมโดยเฉพาะ นอกจากนั้นยังมีคัมภีร์ที่แต่งอธิบายเป็นภาษาบาลีต่อมา คือ อนุฎีกา ทีปนี อนุทีปนี โยชนา และคันทฎีกา คัมภีร์เหล่านี้มีความสำคัญรองลงมาจากคัมภีร์อรรถกถา

^{๑๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

^{๑๑} มหาวิส.(บาลี) ๓๗/๓๓๙-๓๔, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓,๓/๕๗๑, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๗-๖๘, ม.อุ.อ. (บาลี) ๔/๒๕๙, ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๔๓, อง.เอกาทสอ. (บาลี) ๓/๓๔๗, ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๖, อภิ.สง.อนุฎีกา (บาลี) ๑/๑๓.

^{๑๒} พระคันธสาราภิงค์, “ประวัติคัมภีร์อรรถกถา” อาสติกบูชา, (กรุงเทพมหานคร : วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘๖.



คัมภีร์อังคตตรฎีกาของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในยุคปัจจุบันนี้ ซึ่งเป็นวรรณนาของอังคตตรฎีกุฎกา อันมีชื่อว่า มโนรพปุณณิมิ ๒ ฉบับคือ^{๑๓} ๑) อังคตตรปุราณอังคตตรฎีกา และ ๒) อังคตตรอนิวงอังคตตรฎีกา สำหรับอังคตตรปุราณอังคตตรฎีกา อันมีชื่อว่า ลินดัลปักกาสินีนี้ ในคัมภีร์คันถวิงสะ กล่าวว่า รจนาโดยพระเถระผู้มีนามว่า ธัมมปาละ ซึ่งเป็นพระเถระรูปเดียวกันกับที่รจนาทีฆนิกายอังคตตรฎีกา เป็นต้น คัมภีร์อังคตตรฎีกาฉบับนี้ ในคัมภีร์ปิฎกัตตอตะไมกล่าวว่า ในประเทศพม่ามีเพียงเอกกนิบาตถึงติกนิบาตเท่านั้น

ส่วนอังคตตรอนิวงอังคตตรฎีกา อันมีชื่อว่า สารัตถมัญจุสา รจนาโดยพระสารีบุตรเถระ ผู้รจนาสารัตถทีปนีอังคตตรฎีกา ปัจจุบันคัมภีร์ฉบับนี้รู้จักกันในนามของอังคตตรฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็น ๓ เล่ม โดยอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ประรณานำเพ็ญประโยชน์ระยะยาวและประรณาทนความยั่งยืนอย่างถาวรแห่งพระสัทธรรม ได้ประรณให้สร้างคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาขึ้นมา และคณะทำงานแห่งมูลนิธิของท่านก็ได้ร่วมกันปริวรรตคัมภีร์อังคตตรฎีกา ภาษาบาลีอักษรพม่าเป็นภาษาบาลีอักษรไทยจนจบภาคภาษาบาลีบริบูรณ์ ได้มอบให้เป็นศาสนสมบัติแก่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเพื่อเผยแผ่แก่พุทธบริษัทผู้หวังความเจริญสืบต่อไป

คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคตตรฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายพระสูตร พระสารีบุตรเถระแห่งนิคายมหาวิหาร ขาวสิงหล รจนาไว้เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๒^{๑๔} ในสมัยของพระเจ้าสิริมหาปรักกมพาหุ^{๑๕} สำหรับวิธีการรจนาของท่านนั้น ได้อาศัยคัมภีร์อธิบายธรรม ที่เขียนด้วยภาษาสิงหลเป็นต้นแบบ ทั้งนี้ได้รับการอาราธนาจากพระปรกัณตฤชเชื้อเชื้อในท่ามกลางสงฆ์^{๑๖} ส่วนรูปแบบการอธิบายก็คือ อธิบายตามลำดับบทที่มีอยู่ในตัวคัมภีร์

ประเทศไทยได้นำคัมภีร์อังคตตรฎีกาฉบับฉัฎฐสังคีติ ภาษาบาลีอักษรเมียนมาร์มาปริวรรตแล้วจัดพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรไทย โดยใช้ชื่อว่าฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๗ โดยอาศัยต้นฉบับภาษาบาลีอักษรเมียนมาร์ ฉบับที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๖ เป็นต้นฉบับในการปริวรรตจัดพิมพ์ ได้ตรวจตามต้นฉบับของเมียนมาร์เป็นหลัก พร้อมกับได้สอบทานบทที่ท่านยกมาจากคัมภีร์เป็นบทตั้งอธิบายและสอบทานข้อความที่ท่านนำมาจากคัมภีร์ต่างๆ กับคัมภีร์ที่เป็นแหล่งข้อมูลนั้นๆ

อนึ่ง คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคตตรฎีกานี้ นับเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท สำหรับในประเทศไทยยังไม่มีผู้แปลเป็นภาษาไทย จะมีอยู่ก็เพียง

^{๑๓} อง.ฎี. (บาลี) ๑/๑๙.

^{๑๔} สมเกียรติ โลเพชรัตน์, พระพุทธรูปลังกา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โชลิต กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๗.

^{๑๕} พระมหาธีระยุทธ เขมธมโม (ปราชัญญนิวัฒน์), ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๔๔.

^{๑๖} อง.ฎี. (บาลี) ๑/๓.



เป็นรูปของภาษาบาลีอักษรไทยเท่านั้น เพราะเหตุที่คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาอธิบายขยายไขข้อความของอรรถกถาพระสูตรเพื่อเป็นประโยชน์แก่อกุลแก่พระธรรมวินัย แก่อนุชนรุ่นหลัง ผู้ที่มีศรัทธาศึกษาในพระพุทธศาสนาสืบไป ฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะอนุรักษ์ไว้ และแปลเป็นภาษาไทย ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะแปลคัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ และศึกษาวิเคราะห์ เพื่อสะดวกและเป็นประโยชน์แก่ผู้ใคร่เพื่อศึกษาพระธรรมวินัย และผู้วินิจฉัยเนื้อความแห่งพระสูตร อนึ่ง งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นว่า หนังสือคัมภีร์เล่มนี้ เมื่อผ่านการแปล วิจัยและวิเคราะห์กลั่นกรองออกมาตามลำดับขั้นตอนแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนา และเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาในด้านเนื้อความแห่งพระสูตร อันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่เหล่าพุทธบริษัท และแก่สังคมมนุษย์อย่างมากมายมหาศาลทั้งในกาลปัจจุบันและอนาคตข้างหน้าต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑: การแปลและศึกษาวิเคราะห์” สำหรับวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยสรุปมีดังนี้

๑. เพื่อแปลคัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ ในด้านโครงสร้างเนื้อหา รูปแบบและสำนวนภาษา หลักอรรถกถา และด้านคุณค่าของคัมภีร์ที่มีต่อการธำรงไว้และเผยแผ่พระสัทธรรมของพระพุทธศาสนา

๓. วิธีดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย/ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑: การแปลและศึกษาวิเคราะห์” นี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนของการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑. แปลเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ ฉบับพิมพ์ภาษาบาลีอักษรไทย โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๗ โดยแปลจากภาษาบาลีอักษรไทยเป็นภาษาไทย
๒. ศึกษาข้อมูลเอกสาร จากพระไตรปิฎกทั้งภาคภาษาบาลีและภาคภาษาไทยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระสูตรที่ปรากฏนคัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑
๓. ศึกษาข้อมูลเอกสารจากคัมภีร์อรรถกถา อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต มโนรณปุณณีและอรรถกถาอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนคัมภีร์ สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑
๔. ศึกษาข้อมูลเอกสารจากคัมภีร์ชั้นฎีกา และคัมภีร์อรรถกถาศัพท์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑



๕. นำข้อมูลจากการแปลคัมภีร์ สรรตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ มาศึกษาวิเคราะห์ในด้านเค้าโครงเนื้อหา ลักษณะการรจนา การใช้ภาษาและคำศัพท์ และความเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ต่าง ๆ พร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์คุณค่าและความหมายของคัมภีร์ในด้านต่าง ๆ

๖. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ คัมภีร์วิทยานิพนธ์ หนังสือ และเอกสารต่าง ๆ

๗. สรุปและเสนอแนะในการทำวิจัย

๔. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์สรรตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ ฉบับภาษาบาลี รจนาขึ้นโดยพระเถระชาวลังกามีนามว่า พระสารีบุตรเถระ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพระสูตรและพระวินัย และเป็นทั้งพระอรรถกถาจารย์และฎีกาจารย์ ได้รับรจนาคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาไว้หลายเล่ม ทั้งนี้ คัมภีร์สรรตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ ฉบับภาษาบาลี ซึ่งแต่งโดยพระสารีบุตรเถระนี้ มีองค์ประกอบต่างๆ และเนื้อหาสาระที่พบจากการวิจัยสรุปได้ดังนี้

๑. ด้านโครงสร้าง ผู้รจนาคัมภีร์แบ่งเค้าโครงการนำเสนอคัมภีร์ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) คันถารัมภกถา (คาถาปรารภพระคัมภีร์) และคันถารัมภกถาวิณณนา (พรรณาคาถาปรารภ) ปรารภการแต่งคัมภีร์ด้วยการกราบไหว้พระรัตนตรัยและครูอาจารย์ และ ๒) มาติกาวิณณนา อธิบายส่วนเนื้อหา (สารัตถะ) ของคัมภีร์ ทั้งนี้ เมื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาความแห่งคัมภีร์ในด้านต่าง ๆ ได้ผลการศึกษาเบื้องต้นจากคันถารัมภกถาว่า พระสารีบุตรเถระ รจนาคำปรารภการรจนาคัมภีร์ด้วยคาถาไหว้ครูในรูปแบบร้อยกรอง เพื่อกราบไหว้พระรัตนตรัย บูรพาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถาและกราบไหว้ครูบาอาจารย์ของตน บทประพันธ์ดังกล่าวแสดงถึงภาพรวมของคัมภีร์ไว้ ๕ ประการ คือ ๑) นิमितต์ เหตุในการรจนาคัมภีร์ ๒) ปกรณูปกาโร วิธีการรจนาคัมภีร์ ๓) ปโยชน์ ประโยชน์ของการรจนาคัมภีร์ ๔) สลยญา ชื่อของคัมภีร์ และ ๕) กตตา ผู้รจนาคัมภีร์

๒. ด้านเนื้อหา เนื้อหาของคัมภีร์ฯ มีบทต่างๆ ที่นำมาจากคัมภีร์อรรถกถา มโนรลปุรณี อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต ประกอบด้วยเนื้อหา (วรรณนา) จำนวน ๔๖ หมวด และเรื่อง (วัตถุ) จำนวน ๖๖ เรื่อง พรรณนาธรรมอันเป็นเอกหรือธรรมที่มีหนึ่งข้อ

๓. ด้านรูปแบบและหลักการ ผู้รจนาคัมภีร์นำบทร้อยกรองในรูปคาถามาเป็นโครงร่างหลัก แล้วรจนาขยายความเป็นแบบร้อยแก้ว ทำให้มีความสละสลวยทางภาษา โดยได้ใช้หลักการประพันธ์ทั้ง ๓ รูปแบบคือ ๑) ปัชชะ รูปแบบร้อยกรอง โดยได้รับรจนาคำปรารภการแต่งคัมภีร์ด้วยคาถาไหว้ครูในรูปแบบปัชชะจำนวน ๓๗ คาถา ๒) คัชชะ รูปแบบร้อยแก้ว แต่งเป็นความเรียงเชิงพรรณนาทั่วไป ๓) วิมัสสะ รูปแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง คือการแต่งเป็นความเรียงหรือเรียกว่า จุณณียบท ยกบทมาตั้งแล้วขยายความออกไปและมีเนื้อหาแบบคาถา มาแทรกในระหว่างบ้าง เป็นการผสมผสานกันของร้อยแก้วกับร้อยกรอง เพื่อให้ได้ใจความที่สมบูรณ์ ส่วนในด้านการพรรณนาอธิบายเนื้อหาสาระของคัมภีร์ฎีกา พบว่า ผู้รจนาใช้หลักการแต่งสังวรรณนาที่เป็น

รูปแบบการแต่งฎีกาทัวไป ในรูปจณณียบท คือ ยกบทตั้งมาจากอรรถกถาที่ละข้อความแล้วแก้ อรรถออกไปโดยใช้การสังวรรณนา ๓ ประการคือ ๑) ปทสังวรรณนา อธิบายรูปศัพท์ ส่วนประกอบในรูปศัพท์ เน้นการอธิบายเชิงไวยากรณ์ ๒) อัตถสังวรรณนา อธิบายเนื้อความของ บทตั้งให้เข้าใจเนื้อความให้ง่ายขึ้น ๓) ปทัตถสังวรรณนา อธิบายรูปศัพท์และความหมายไปใน คราวเดียวกัน

๔. ด้านบทประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ พบว่า ในคัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ มีบทประพันธ์ที่เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ ที่เป็นสมคาถาคือมีคณะฉันท์เสมอกันทั้ง ๔ บาท เช่น อินทรวีเชียรฉันท์เป็นต้น และวิสมคาถาที่มีคณะไม่เสมอกันในบาททั้ง ๔ ซึ่งส่วนมาก อยู่ในกลุ่มวัดตคาถา คือคาถาที่มีบาทละ ๘ พยางค์ เช่น ปฐยาวัตรฉันท์ อยู่จำนวนมาก ส่วน คาถาประเภทมาตรพฤติ มีปรากฏถึง ๓๒ คาถาซึ่งท่านนำมาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา ลักษณะการแต่งฉันท์ดังกล่าวถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์เป็นอย่างดี และยังพบคาถา ประเภทสามัญ คือ คาถาที่อยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ของคัมภีร์ฉันท์อยู่บ้าง ซึ่งเป็นคาถาที่อัญเชิญมา จากพระไตรปิฎก

๕. ด้านรูปแบบบอสังการ ที่ปรากฏในคัมภีร์พบว่า บทประพันธ์รูปแบบคาถา ประกอบด้วยสัททาลังการ มีเสียงครุ ลหุ นารีนรมย์ มีถ้อยคำไพเราะประดับด้วย ปสาทคุณ มธุรสคุณ สมตาคคุณ และ สุขุมลตาคคุณ ที่ปราศจากโทษของบทและโทษของพยางค์ และประดับ ด้วยอรรถาลังการ ทำให้มีเนื้อความสละสลวย มีเนื้อหาชัดเจน ใช้ศัพท์เหมาะสมกับเนื้อหาสาระ เรียงศัพท์ตามหลักเกณฑ์ มีความไพเราะทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ เป็นบทที่ท่านรจนาฝาก วรรณกรรมเกียรติยศไว้ในพระพุทธานุสา

๖. ด้านการใช้ภาษาและสำนวน พบว่า คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกาแต่งขึ้นด้วย ภาษาบาลีอักษรพม่ามาก่อน อันเป็นภาษาจารึกคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยสำนวน สละสลวย โดดเด่นด้วยฉันทลักษณ์ ตามหลักเกณฑ์ของไวยากรณ์ ทำให้เนื้อความชัดเจน และ สละสลวย

๗. ด้านความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น พบว่า คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ มีความสัมพันธ์กับคัมภีร์ทุกชั้นเพราะผู้แต่งได้นำเนื้อหาจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก

๘. ด้านระเบียบวิธีการนำเสนอ ผู้รจนาคัมภีร์นำเสนอเนื้อหาของคัมภีร์ไว้ในส่วนของ มาติกาวิณณนาด้วยวิธีการ ๖ อย่าง คือ ๑) สังกาสนา เนื้อหาที่แสดงโดยย่อ ๒) ปากาสนา เนื้อหา ที่แสดงในเบื้องต้น ๓) วิวธนา เนื้อหาที่ขยายความแล้ว ๔) วิภังกนา เนื้อหาที่จำแนกแยกแยะ ๕) อุตตานิกัมมัง เนื้อหาที่ทำให้เข้าใจง่าย ๖) ปัญญัตติ เนื้อหาที่กำหนดให้รู้โดยประการต่างๆ การใช้ ศัพท์อธิบายเนื้อหา รูปแบบ ของการอธิบายคำศัพท์ การอ้างอิง

๙. ด้านคุณค่าของคัมภีร์ พบว่า คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ มีคุณค่า ใน ๓ ด้าน คือ ๑) คุณค่าในการเผยแผ่ธรรม เป็นคัมภีร์ชั้นฎีกาที่ช่วยอธิบายขยายความเนื้อหา สาระของคัมภีร์อรรถกถา อันประกอบด้วยการศึกษาเรียนรู้พระพุทธพจน์ซึ่งเป็นสัทธศาสนาคือพระ



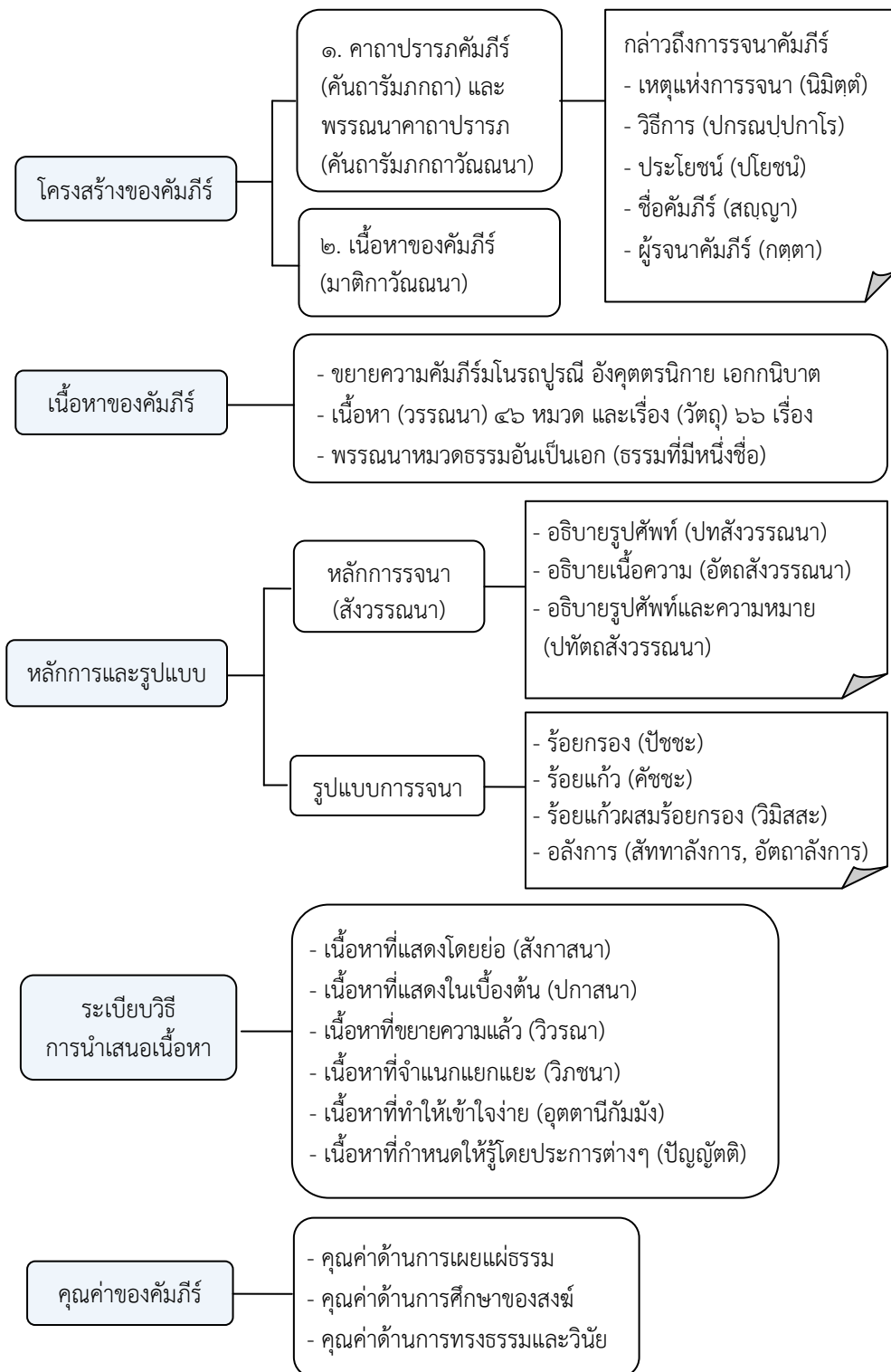
ธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่สืบทอดผ่านมาทางพระบาลี อรรถกถา ฎีกา เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้อง เป็นที่พึ่งของพวกกุลบุตรผู้สงสัย ได้ทราบชัดถึงคุณค่าและความหมายแห่งพระธรรมให้ชัดตรงตามเหตุผล เพื่อจะรักษาและเพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างแพร่หลาย เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาต่อไป ๒) คุณค่าด้านการศึกษาของสงฆ์ เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าของสงฆ์ให้ความรู้ที่ถูกต้องและชัดเจนในเรื่องพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีเหตุคือ อุปัตติ และผลานิสงส์ผลตรงกัน ๓) คุณค่าด้านการทรงธรรมและวินัย โดยผู้ศึกษาพระธรรมจนเชี่ยวชาญเป็นพระธรรมกถึก เป็นผู้นำพระธรรมที่เรียกว่าสัตตสุตาคือคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนาออกสั่งสอนประชาชนที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา

สรุปว่า คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ นี้ ได้อธิบายหลักธรรมในพระสูตรต้นตปิฎก ให้ผู้เรียนรู้เข้าใจง่ายขึ้น เป็นการแสดงว่า ภาษาบาลีแห่งพระพุทโธวจนและพระธรรมนั้นทรงคุณค่าและความหมาย เป็นไปตามหลักแห่งสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา คัมภีร์ฎีกานี้จึงเปรียบเสมือนลายแทงขุมอริยทรัพย์คือพระธรรมอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชาวพุทธสืบไป

๕. องค์ความรู้ใหม่

ผลจากการวิจัยเรื่อง “คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑: การแปลและศึกษาวิเคราะห์” ทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้น คือ ๑) เกิดคัมภีร์อังคุตตรฎีกาใหม่ชื่อ คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ ฉบับแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยที่ให้องค์ความรู้ใหม่ด้านธรรมะในพระสูตรขึ้นเป็นครั้งแรก และ ๒) คัมภีร์อังคุตตรฎีกาฉบับแปลนี้ ทำให้ได้ทราบประวัติผู้รจนาคัมภีร์ เค้าโครงเนื้อหา ลักษณะสำนวนภาษา รูปแบบการรจนา หลักอรรถกถาและความเกี่ยวข้องในการเป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความคัมภีร์อรรถกถาที่เกี่ยวข้อง ทำให้เข้าใจสาระธรรมของคัมภีร์ชั้นอรรถกถานั้นๆ ได้ชัดเจนและถูกต้องมากขึ้น สร้างคุณค่าให้เป็นคัมภีร์ชั้นอังคุตตรฎีกาที่มีคุณูปการต่อการศึกษาและเผยแผ่หลักธรรมในพระสูตรของพุทธบริษัทสี่ เพื่อผลานิสงส์ตรงตามความเป็นจริงแห่งธรรมะของพระพุทธเจ้า

แผนภาพแสดงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการแปลและศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ ดังปรากฏด้านล่างนี้





๖. สรุป

คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกา ภาคที่ ๑ เป็นคัมภีร์ฎีกาอธิบายเนื้อความคัมภีร์ อรรถกถา มโนรธปุณฺณิ อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต จัดเป็นอังคุตตรอนิวัฎฎีกา มีรูปแบบการรจนาแบบสังวรรณนาโดยเรียบเรียงเนื้อหาเป็น ๓ ลักษณะคือ ๑) แบบร้อยกรอง ๒) แบบร้อยแก้ว ๓) แบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง มีบทประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ที่มีลักษณะการแต่งฉันท์ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์เป็นอย่างดี ทั้งนี้ มีการใช้สัททาลังการและอรรถาลังการ อธิบายธรรมะในพระสูตรให้มีสำนวนสละสลวยมากขึ้น โดดเด่นด้วยฉันทลักษณ์ ตามหลักเกณฑ์ของไวยาकरण มีเนื้อหาชัดเจน ใช้ศัพท์เหมาะสมกับเนื้อหาสาระ เรียงศัพท์ตามหลักเกณฑ์ มีความไพเราะทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ เป็นบทที่ผู้ประพันธ์ได้รจนาฝากวรรณกรรมเกียรติดียไว้ในพระพุทธศาสนา ทำให้คัมภีร์ฯ มีคุณค่าใน ๓ ประการคือ ๑) เป็นอรรถาธิบายเนื้อหาสาระแห่งพระสูตรให้เข้าใจได้อย่างถูกต้อง ๒) เป็นเครื่องมือในการศึกษาค้นคว้าธรรมะของภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ๓) ทำหน้าที่เผยแผ่และธำรงไว้ซึ่งพระสัทธรรมในฐานะพระธรรมกถึกผู้กล่าวธรรมสืบไป ดังนั้น คัมภีร์สารัตถมัญจุสา อังคุตตรฎีกาภาคที่ ๑ ในฐานะเป็นคัมภีร์ชั้นฎีกา อันมีเนื้อหาประกอบด้วยคำอธิบายขยายความพระพุทฺธพจน์ซึ่งเป็นสัตตสุตฺตาคือพระธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาที่มีความชัดเจน ถือเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา ด้วยว่าความรู้พระพุทฺธพจน์ที่สืบทอดผ่านมาจากพระบาลี อรรถกถา ฎีกา เป็นการถ่ายทอดความรู้แห่งพระธรรมด้วยลายลักษณ์อักษร เป็นมรดกอันล้ำค่า บัณฑิตชนผู้มีศรัทธา สนใจใฝ่เรียนรู้จนเข้าถึงพระธรรม ก็เพื่อจะรักษาและเพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างแพร่หลายเป็นธรรมทายาทที่ดีอย่างสมบูรณ์ สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาต่อไป

๗. ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะทั่วไป

ผู้วิจัยขอเสนอแนะเป็นหัวเรื่องดังนี้

๑) จากการพบว่า คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา มีเนื้อหาสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ และยังสัมพันธ์กับคัมภีร์สหทวิเสสเป็นอย่างมาก ดังนั้น มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรกำหนดหลักสูตร เป็นวิชาพื้นฐานให้นักศึกษารู้จักคัมภีร์สหทวิเสส คือ กลุ่มคัมภีร์ไวยาकरण กลุ่มคัมภีร์นินฺชิตฺต กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ กลุ่มคัมภีร์เกฏฺฐกะ เพื่อเป็นพื้นฐานการศึกษาพระไตรปิฎก เพื่อสร้างศาสนทายาทที่มีคุณภาพ เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ไทยโดยเจ้าคณะผู้ปกครองควรต้องมโนบายเร่งรัด ให้พระภิกษุในเขตปกครอง ต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามกฎจารีตประเพณีอันดีงาม กฎหมายบ้านเมือง กฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎมหาเถรสมาคม กฎพระธรรมวินัย อย่างจริงจัง

๒) จากการแปลเรื่องหลักการจำแนกพระพุทฺธพจน์ และการอธิบายพระธรรมในพระบาลีพุทฺธพจน์ การนำพระธรรมออกเผยแผ่ที่เน้นที่องค์ปาฐกคือผู้แสดงต้องเป็นพระธรรมกถึก พระสงฆ์สาวกที่เชี่ยวชาญชำนาญ เพื่อประโยชน์ตนคือต้องเรียนรู้พระพุทฺธพจน์อย่างแม่นยำ

และเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนคนอื่นที่ได้สดับรับฟังเกี่ยวกับพระธรรมนำสู่การปฏิบัติ และหลักความเชื่อตามหลักการของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เห็นได้ในพระพุทธรูปว่า ฐานะแห่งผลของตนเพราะเป็นไปเนื่องด้วยเหตุนั้น เหตุและปัจจัยมีที่มาต่างธาตุกัน แต่โดยความหมายเหตุและปัจจัยมีความหมายเดียวกัน หลักแห่งพระธรรมที่ผู้วิจัยเห็นว่า ต้องเป็นนโยบายหลักในการเผยแผ่พระธรรม พระพุทธรูป คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

๒. ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

เนื่องด้วยเอกสารที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ในครั้งนี้ มีรายละเอียดกว้างขวางมาก ด้วยความจำกัดของเวลา ผู้วิจัยจึงไม่สามารถศึกษาวิเคราะห์เอกสารต่างๆ ในทุกบทความแห่งพระธรรมในคัมภีร์ฎีกาอย่างละเอียดได้ การศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้พบว่า ยังมีเรื่องที่ต้องทำการศึกษาที่เกี่ยวข้องต่อไปนี้

๑) ศึกษาเปรียบเทียบหลักการและวิธีการรณาคัมภีร์ชั้นฎีกาของพระอรหันตเถระ และพระฎีกาจารย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒) ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาสาระ วิธีการรณาคัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุตตรฎีกา และคัมภีร์มโนรถปุรณิ อังคุตตรนิกาย อรรถกถา

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กิม หงส์ลดารมย์. **ฉันทศาสตร์ เล่ม ๑, ๒ ว่าด้วยฉันทวัตรรณพฤติ**. รวบรวมโดยนายฉันท

ข่าวโล. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙.

จำรูญ ธรรมดา. **เนตติฎีกาปณิ**. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

_____. **กระบวนการตีความพระพุทธรูปตามแนวของคัมภีร์เนตติ**. กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕.

ธงชัย แสงรัตน์, พันเอก. **พระไตรปิฎกนิสสยะ เล่ม ๑ ภาค ๑**. นครปฐม: บริษัท ซีเอได เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.

พระกัจจายนะ. **กัจจายนพยากรณ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิริยพัฒนา, ๒๕๔๐.

พระคันธสาราภิงค์. **วุดโตทัยมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. **สุโพธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **การเรียนรู้พระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๕.

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.

_____. **ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.



พระธัมมานันทะ. นานาวิวินิจฉัย. ลำปาง วัดท่ามะโอ : โรงพิมพ์กิจเสีการพิมพ์, ๒๕๓๓.

พระนันท์ปัญญาจารย์. จูฬคันถวงศ์ ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา. แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย

ป.ธ.๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟิค จำกัด, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). ธรรมบทวิพากย์. กรุงเทพมหานคร : เจริญดีมั่นคงการพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส อาร์ พรินติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕๐, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๗.

พระพุทธปิยะเถระ. กุจายนสูตร และ ปทรูปสิทธิ. แปลโดย พระมหาสมใจ ปัญญาทิโป. กรุงเทพมหานคร : หจก.พิทักษ์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

_____ . ปทรูปสิทธิ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เฉลิมชาวยการพิมพ์, ๒๕๒๖.

_____ . ปทรูปสิทธิฎีกา. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์พุทธศาสนาสมิตี, ๒๕๐๙.

พระมหาสามีสังฆรักขิต. พระคัมภีร์สุโพธาลังการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. แปลโดย น.อ. แยม ประพัฒน์ทอง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.

พระราชปริยัติโมลี (อุปสโม). ธาตวตถสังคหะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระสังฆรักขิตมหาเถร. วุตโตทยมัญชรี การศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภังค์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระอัครวงศ์เถระ. สัททนต์สูตรมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. แปลโดย พระมหานิมิตรมสาโร ป.ธ.๙ และจำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิเสส. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . มโนรณปุณณิ องคตตรนิกายฉฐชกเถา เอกกนิปาตวณณนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓

- _____ . มโนรณปุรณิ องคุตตรนิกาย อรรถกถา เอกกนิบาต ภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓
- _____ . ประวัติวรรณคดีบาลี. ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕.
- _____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- สมิทธิพล เนตรนิมิต. บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอมี เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๖.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. “มโนปัญหาภิคา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๖.
- พระมหาจรัญ อุตตมธมโม (บัวชูก้าน). “นโมสการภิคา: แปลและศึกษาวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๖.
- พระมหาสมลักษณ์ คนธสโร (สาราวิวงศ์). “คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถา อนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๖.
- พระเมธีวราญาณ (สายเพชร วชิรเวที). “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ปรมัตถมัญจุสวาทิสัทธิมรรค-มหาภิคา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). “งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์พระคาถาธรรมบท”. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร. ๒๕๕๕.

ภาษาอังกฤษ

- Phra Bramagunabhorn (P.A. Payutto). **The Buddhist's Tenets**. Bangkok : Charemddee Mankong Prints, 2010.
- R.N. de Fonseka. **The Buddha: The Dhamma and The Sangha in Sri Lanka**. Tharanfee Prints, 2009.
- O. Von Hinuber And R.F Gombrich. **Journal of The Pali Text Society**. Antony Rowe Ltd., 1997.

